

УДК 341.1/8
DOI <https://doi.org/10.32841/ILA.2023.30.02>

ЗАДОРЖНЯ Г. В.,
докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри адміністративного, фінансового
та інформаційного права
Державного торговельно-економічного університету

ЗВЕРЄВА К. С.,
аспірантка кафедри адміністративного, фінансового
та інформаційного права
Державного торговельно-економічного університету,

СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТА ПРАВОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ У СФЕРІ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ

Анотація. У статті висвітлена етапність набуття Україною повноцінного юридичного статусу суб'єкта міжнародно-торговельних зобов'язань.

Визначено алгоритми приєднання України до СОТ (*World Trade Organization*) у період 1993–2008 р., зокрема, окреслено роль та місце України як суб'єкта міжнародної торгівлі в аспекті формування правовідносин, пов'язаних з її євроінтеграційним курсом. Крім того, предметно досліджено окремі аспекти підписання Україною Угоди про асоціацію з ЄС від 21.03.2014 р., а також визначено перелік внутрішньо інституційних (створення Ради з міжнародної торгівлі Міністерством економіки України) та міжнародно-партнерських (запровадження зони вільної торгівлі або ЗВТ за Угодою про асоціацію з ЄС від 01.01.2016 р.) базових правових фактів на шляху становлення України як суб'єкта правових зобов'язань у сфері міжнародної торгівлі.

Проаналізовано цільові орієнтири діяльності України на світових економічних ринках, в тому числі, й в умовах збройної агресії російської держави проти України (2014 – 2022 р., повномасштабне вторгнення від 24.02.2022 р.). Здійснено порівняльний аналіз показників зовнішньої торгівлі Україною у 2019 р. (стан відносного економічного спокою, що передував COVID-19 та збройній агресії російської держави проти України від 2022 р.) та оновлених даних за 2023 р. Проаналізовано місце України в загальносвітовій міжнародно-торговельній системі, акцентовано увагу на ролі міжнародної торгівлі (МТ) та зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) у повоєнній відбудові України. Досліджено можливі структурні товарно-експортні трансформації як чинники налагодження функціонування вітчизняної економіки в умовах воєнного стану.

Ключові слова: міжнародно-правовий статус держави, євроінтеграційне законодавство, міжнародна торгівля, Світова організація торгівлі, зона вільної торгівлі.

Постановка проблеми. Набуття 24 серпня 1991 р. Україною незалежності видозмінило її статус у міжнародно-правовій площині, тому що, по-перше, це слугувало інституційно-правовою канвою для безпосереднього «сприйняття» і визнання її політико-правової суб'єктності світовою спільнотою; по-друге, Україна набула політичної та економічної самостійності і функціональності, що є вкрай важливим фактом

у контексті встановлення дипломатичних зв'язків, її утвердження і розвитку як суб'єкта міжнародних відносин.

Фактично, становлення України як суб'єкта правових зобов'язань у сфері міжнародної торгівлі має відліковуватися з 30.11.1993 р., відколи її уряд офіційно направив до Світової організації торгівлі (СОТ) офіційну ноту-заяву про бажання України приєднання до цієї міжнародної організації. Загалом євроінтеграційний цивілізаційний вибір України з моменту проголошення незалежності, отримання нею повноправного членства у СОТ від 16.05.2008 р., а також – підписання Угоди про асоціацію з ЄС від 21.03.2014 р. та подальше входження України до зони вільної торгівлі (ЗВТ) з ЄС, а також інші змістовні фактори скеровують до засвідчення її політики як такої, що є логічною і перспективно виправданою.

Дійсно, Україна має потужний аграрно-виробничий потенціал, вона спроможна здійснювати експорт різноаспектної сировини АПК та продукції харчової промисловості, завдяки чому забезпечуються базові показники надходжень до державного бюджету. Водночас, збройна агресія російської держави проти України та продовольчий терор ставлять під загрозу можливість забезпечувати гідне міжнародно-торговельне функціонування України як суб'єкта міжнародних економічних відносин, про що свідчать певні статистичні дані Міністерства економіки України за 2023 р. в аспекті аналізу експорту вітчизняної сільськогосподарської продукції.

Враховуючи вищезначені факти міжнародно-правового становлення України як суб'єкта торговельно-економічних відносин, вбачаємо доцільним здійснити хронологічно-ретроспективне дослідження даного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти становлення України як суб'єкта правових зобов'язань у сфері міжнародної торгівлі розглядалися як вітчизняними, так і зарубіжними вченими. Серед кола вітчизняних науковців вбачаємо за доцільне виділити праці: І. Рибак та О. Бабінської (стандартизація місця України у міжнародно-торговельній сфері); І. Пенської (міжнародно-торговельні орієнтири України у сфері міжнародних відносин); Л. Алавердяна та О. Романенко (визначення перспективних аспектів розвитку міжнародної торгівлі Україною з державами-партнерами); В. Євтушенко (аналіз торгівлі формату «Україна-ЄС» щодо факту підписання Угоди про асоціацію з ЄС від 21.03.2014 р. та запровадження зони вільної торгівлі (ЗВТ) від 01.01.2016 р.); А. Райчевої (визначення ролі та місця міжнародної торгівлі у системі державно-економічного розвитку України) тощо.

З-поміж представників зарубіжної теоретичної наукової думки відносно становлення та ролі України як суб'єкта міжнародно-правових торговельних зобов'язань виділяємо науковий доробок С. Штайнбаха (дослідження фінансово-економічних показників прибутковості України в умовах військової агресії РФ); М. Руги (дослідження впливу війни в Україні на глобально-торговельні відносини для Світового банку – The World Bank); А. МакАртура (пропозиція видозміни внутрішньо- та зовнішньоторговельної

політики в Україні) та ін.

Мета статті – дослідити та окреслити ключові хронологічні та юридико-правові аспекти становлення України як суб'єкта правових зобов'язань у сфері міжнародної торгівлі, що дозволить з'ясувати «масштаб» інтеграційних процесів нашої держави у світовий торговельний простір.

Виклад основного матеріалу. Як зазначалося у постановці проблеми цієї статті, процес визнання України, зокрема і як суб'єкта міжнародних торговельних зобов'язань, розпочався фактично синхронно із проголошенням її незалежності в 1991 р. та подальшим етапом міжнародного визнання цього юридичного факту світовою спільнотою, що так чи інакше триває і донині.

Потрібно зауважити, що офіційний початок співробітництва у форматі «Україна-СОТ» датується 30.11.1993 р., коли український уряд подав заявку про приєднання України до СОТ. Завершення цього процесу довелося чекати 15 років, тому що лише 5.02.2008 р. на засіданні Генеральної ради СОТ було підписано Протокол про вступ України до СОТ. Далі, згідно типової процедури вступу до СОТ, цей протокол Генеральної ради СОТ було ратифіковано Верховною Радою України, внаслідок чого 10.04.2008 р. ухвалено Закон України «Про ратифікацію Протоколу про вступ України до Світової організації торгівлі» (підтримано 411 народними депутатами України). Нарешті, 16.04.2008 р. Міністерством закордонних справ України шляхом направлення офіційної ноти було повідомлено Генерального директора СОТ про факт доконаності внутрішньодержавного процесу набуття членства в СОТ, згідно з чим за 30 днів, тобто 16.05.2008 р., Україна набула членство у СОТ [1]. Отже, процес фактичного становлення України як суб'єкта правових зобов'язань у сфері міжнародної торгівлі відліковуватимемо безпосередньо від кінцевої дати.

Історично та ідеологічно Україна, як і фактично будь-яка інша держава, є економічно залежною від зовнішньої торгівлі. Так, наприклад, станом на 2013 р. національний уряд визначив два вектори поглиблення ЗОТ-зв'язків: європейський (кооперація із ЄС та ЄАВТ або European Free Trade Association) та «східний» (кооперація із країнами СНД) [2]. Події 2013-2014 рр. (майдан 2014 року, самоусунення проросійського президента Януковича, початок гібридної збройної агресії російської держави проти України – анексія Криму та частини Донбасу і Луганщини) переорієнтували вітчизняний кластер державного управління на економіко-політичне співробітництво виключно із ЄС.

Як наслідок, 21.03.2014 р. Україна підписала політичну частину Угоди про асоціацію з ЄС, а 27.06.2014 р. п'ятий президент України П. Порошенко підписав економічну частину Угоди, що, зокрема, стосується ролі України у міжнародно-торговельних відносинах крізь призму Розділу IV (Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею) та Розділу V (Економічне та галузеве співробітництво) [3]. Зазначимо, що підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС посприяло першочерговому розширенню частки

державно-бюджетного прибутку від міжнародно-торговельної діяльності – за статистичними підрахунками СОТ, з 2014 р., навіть в умовах політико-економічної кризи в Україні, останній складав понад 60% [4].

Наступним елементом статусизації України як повноправного члена-суб'єкта міжнародних відносин у міжнародній торговельній сфері стало запровадження-ратифікація зони вільної торгівлі (ЗВТ) між Україною та ЄС від 01.01.2016 р.

Відповідно до Преамбули Угоди про асоціацію з ЄС від 21.03.2014 р. [5] додатком до підписання документу стало запровадження двосторонньої (формат Україна – ЄС – Україна) поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі (ЗВТ). На виконання цих положень (від 03.04.2014 р. до 30.11.2015 р.), на час перехідного економіко-торговельного інтегративного періоду, між Україною та ЄС було погоджено функціонування «односторонніх торговельних преференцій» для товарів українського експорту. Натомість, від 01.01.2016 р. вступили у дію положення Розділу IV (Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею) Угоди про асоціацію з ЄС, внаслідок чого автоматично запрацювали положення щодо ЗВТ як форми міжнародного економічного співробітництва України та ЄС.

Результатом запровадження ЗВТ «Україна-ЄС» відповідно до положень Угоди про асоціацію з ЄС для України стало обопільне скасування ввізних мит, зміна структури вітчизняного товаровиробничого експорту на ринках ЄС та країн-партнерів, зміна порядку транскордонного переміщення експортованих Україною до ЄС товарів, відбулася помітна детінізація процесу митного оформлення останніх, та, наостанок, перепрофілювання законодавства України про інтелектуальну власність в умовах вітчизняного євроінтеграційного поступу. Строк на виконання означених завдань Україною, відповідно до ст. 25 Розділу IV Угоди про асоціацію з ЄС, складає щонайбільше 10 років з моменту підписання політичної частини Угоди, себто від 21.03.2014 р., та спливає, відповідно, 21.03.2024 р.

На виконання означених стандартів міжнародно-торговельного співробітництва формату Україна-ЄС відповідно до Угоди про асоціацію, Міністерством економіки України у 2017 р. було ініційовано створення підвідомчого інституційного органу – Ради з міжнародної торгівлі – задля вирішення поточних питань виходу на міжнародні, в тому числі партнерські (ЄС, США тощо) прибуткові ринки. Нормативно-правовою підставою діяльності цього органу визначено Постанову Кабінету Міністрів України № 455 від 04.07.2017 р. «Про утворення Ради з міжнародної торгівлі» (поточна ред. від 03.05.2023 р.) [6], якою визначено організаційні та технічні основи координації органом торговельного співробітництва. Відповідно до пункту 3 ПКМУ, Рада з міжнародної торгівлі стандартизує зовнішньоекономічну діяльність та експорту політику держави на засадах урахування внутрішньодержавного економічного інтересу та експансіювання вітчизняної продукції за зовнішньоринковою парадигмою. Відзначимо, що створення Ради з міжнародної торгівлі ідеологічно відповідає вимогам Розділу

IV Угоди про асоціацію з ЄС від 21.03.2014 р. та одночасно спрямовується на реалізаційне виконання вимог Угоди.

Не дивлячись на означені позитивні тенденції запровадження ЗВТ «Україна-ЄС» відповідно Угоди про асоціацію, наявна певна критика цієї форми міжнародно-торговельного співробітництва України та ЄС. Так, М. Хорунжа [7] вважає, що перепрофілювання стандартів виробництва вітчизняної продукції залишає бажати кращого, внаслідок чого остання «заходить» до країн-членів ЄС у виключно обмежених обсягах. Це чинить негативний вплив на внутрішні економіко-бюджетні відносини, а також – частково виступає причиною підвищення цін на товари, що Україна відповідно до ЗВТ імпортує з ЄС (до питання зниженої купівельної спроможності громадян в умовах наявності широкого спектра товарів харчового та побутового вжитку).

Однак відзначимо, що саме експорт продукції харчового виробництва у відносно докризовий період (дані за 2019 р., до появи пандемії COVID-19 та подальшого повномасштабного вторгнення РФ до України у 2022 р.) виступав головним джерелом державно-бюджетного наповнення та формування економічного ВВП країни. Так, за звітними даними Міністерства економіки України за 2019 р. [8], продукція АПК та харчів за період 2019 – початок 2020 рр. склала 44% від загального обсягу експорту товарів. На другій позиції розташовувався металургійний комплекс (20,5%), на третій – машинобудівна промисловість (11%), на четвертій – мінерально-продуктове виробництва та реалізації зазначеної продукції (9%). Подібні статистичні показники продемонстрували залежність України як суб'єкта правових зобов'язань у сфері міжнародної торгівлі від факторів зовнішнього економічного, виробничого та геополітичного впливу – адже харчова продукція є «чутливим» економічним активом, що перебуває у прямій залежності від відносин із партнерами, країнами-сусідами та ін., а також супутніми факторами, як-от пандемія COVID-19.

Надалі Україна потрапила у стратегічно несприятливу для утвердження власного міжнародно-правового торговельного статусу ситуацію. Пандемія COVID-19 поставила під питання нормування вітчизняного експорту в умовах карантинних обмежень, в той час як повномасштабне вторгнення російської держави до України від 24.02.2022 р., по-перше, видозмінило торговельні пріоритети держави (до збройної військової агресії у 2022 р. ця сусідня нам держава виступала третім після ЄС та Китаю торговельним партнером країни), і по-друге – виступило гальмівним чинником вітчизняного виробництва продукції експорту. Також зазначимо, що сам процес експорту товарів з України до країн-партнерів, як-от першочергово ЄС, зазнав утруднень внаслідок закриття повітряного простору над Україною та, відповідно, збільшення часу на транспортування відповідної продукції.

Поновлені дані від Міністерства економіки України щодо експорту у 2022 р. [9] в умовах збройної агресії російської держави демонструють падіння доходів від експорту порівняно із 2021 р. на 35%. («чистий»

показник – зниження прибутку на 24 млн. доларів). Тенденцій до найбільшого скорочення зазнали такі сфери експорту, як харчова промисловість (сукупно на 4-5 млн. доларів США), а також – руди та сталі (металургійна промисловість, сумарно на 10 млн. доларів США). Означені тенденції демонструють предметну необхідність до налагодження процесу експортного виробництва в умовах воєнного стану. Ситуація також ускладнюється заборонаю ЄС на імпорт української зернової продукції – як відомо, ще у 2021 р. Україна була визнана 2-м після США світовим експортером зернових та ячмінних культур.

Враховуючи вищезазначені негативні тенденції функціонування вітчизняного експортно-виробничого сектору в умовах цієї повномасштабної війни, задля виходу на принаймні «доковідні» показники фінансового оприбуткування від торгівлі з ЄС вбачається доцільним, по-перше, забезпечити відносно безперерйне функціонування українського агропромислового комплексу (АПК) в умовах постійних російських обстрілів (особливо – на східних та південних територіях України, де від'ємні показники щодо внеску у експорт є наймасовішими – мінус 2,7 відсоткових пункти у Миколаєві та області, мінус 10 – у Донецькій області, мінус 3 – у Запорізькій тощо) [9]. Регенерація виробничих експортних потужностей також повинна включати поступове відновлення вітчизняної металургійної галузі, що внаслідок збройної агресії російської держави зазначала суттєвих втрат потенціалу.

Необхідно також взяти до уваги фактор підтримки України світовою та європейською спільнотою в умовах протидії збройній агресії російської держави. Даний прецедент розглядаємо як елемент утвердження держави в якості суб'єкта міжнародно-правових торговельних повноважень. Експортні та продовольчі здобутки довоєнного і навіть «ковідного» періоду демонструють статусно-ключову роль України у забезпеченні продовольчо-безпекової світової карти та, відтак, необхідності її прямої участі у міжнародних торговельно-виробничих правовідносинах з державами-партнерами.

Висновки. Аналіз становлення України як суб'єкта правових зобов'язань у сфері міжнародної торгівлі дає підстави для висновку, що цей процес охоплює такі змістовно пов'язані етапи, а саме:

перший: ідентифікаційне утвердження України у якості суб'єкта міжнародно-правових торговельних повноважень відбулося 30.11.1993 р., тобто з дати подання урядом України ноти-заявки на вступ до СОТ, правовим наслідком чого стало визнання України 16.05.2008 р. офіційним членом СОТ після проходження нею усіх внутрішніх та міжнародних ратифікаційних процедур, які зайняли 15 років;

другий: вагоме значення у стандартизації місця та ролі України у парадигмі міжнародно-правової торгівлі відіграло підписання Угоди про асоціацію з ЄС у 2014 р., та, відповідно, подальша імплементація Розділу IV (Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею) та Розділу V (Економічне

та галузеве співробітництво) у національну юридико-правову парадигму. Способом нарощування обсягів двостороннього торговельного співробітництва формату «Україна – ЄС» виступає офіційно запроваджена 1 січня 2016 р. зона вільної торгівлі, котра надає карт-бланш на спрощений обіг товарів між митними кордонами України та ЄС;

третій: повномасштабне вторгнення російської держави в Україну поставило під загрозу можливість утримання показників вітчизняного експорту на мінімально допустимому кризовому рівні (сукупне скорочення у сфері харчової промисловості та металургії за 2022 р. порівняно із 2021 р. – понад 15 млн. дол. США). Важливим чинником відновлення докризових показників вітчизняного міжнародного торговельного експорту є підтримка партнерів (ЄС, США), проте вкрай витребуваним є поступове нарощування показників власного національного різногалузевого виробництва, системна урядова допомога бізнесу в його виробничій реінтеграції та ін., завдяки чому має збільшитися обсяг і різновид товарів, зокрема, й експортної «лінійки».

Література:

1. Міністерство економіки України. Державна підтримка українського експорту. Співробітництво України з СОТ. – Офіційний веб-сайт Міністерства економіки України. URL: <http://ukrexporth.gov.ua/ukr/wto/ukr/981.html> (дата звернення: 24.09.23)
2. Рибак, І., Бабінська, О. Місце України в системі міжнародної торгівлі. – Міжнародний мультидисциплінарний науковий журнал «Мистецтво наукової думки», 2020. – Vol. 9. – с. 13–16. (дата звернення: 24.09.23)
3. Кабінет Міністрів України. Угода про асоціацію. – Офіційний веб-сайт КМУ. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/evropejska-integraciya/ugoda-pro-asociaciyu> (дата звернення: 24.09.23)
4. World Trade Organization (WTO). Ukraine and the WTO. – WTO official website. URL: https://www.wto.org/english/thewto_e/countries_e/ukraine_e.htm (дата звернення: 24.09.23)
5. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони № 984_011 від 21.03.2014 р. (ред. від 30.11.2015 р.). – *Відомості Верховної Ради*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 24.09.23)
6. Постанова КМУ № 455 від 04.07.2017 р. Про утворення Ради з міжнародної торгівлі (поточна ред. від 03.05.2023 р.). – *Відомості Верховної Ради*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/455-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 24.09.23)
7. Хорунжа, М. Що таке зона вільної торгівлі?. – Kyiv School of Economics, 2018. – Офіційний веб-портал KSE. URL: <https://kse.ua/ua/community/stories/shho-take-zona-vilnoyi-torgivli/> (дата звернення: 24.09.23)
8. Міністерство економіки України. Довідка «Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2019 році». – Офіційний веб-сайт Міністерства економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/>

Detail?lang=uk-UA&id=30d3074d-6882-4aac-bc4f-f4af8a30b221&title=Dovidk azovnishniaTorgivliaUkrainiTovaramiTaPoslugamiU2019-Rotsi (дата звернення: 24.09.23)

9. Міністерство економіки України. Інфографіка щодо загальних підсумків експорту товарів і послуг України у 2022 році. – Офіційний веб-сайт Міністерства економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=281787fe-eaf2-4428-bef1-bb0b8e42a8f9&title=InfografikaSchodoZagalniKhPidsumkivEksportuTovarivIPoslugUkrainiU2022-Rotsi> (дата звернення: 24.09.23)

Zadorozhnyia G., Zvierieva K. Establishment of Ukraine as a subject of legal obligations in the sphere of international trade

Summary. The article considers the stages of Ukraine's acquisition of a full-fledged legal status of a subject of international trade obligations.

Algorithms for Ukraine's joining the WTO (World Trade Organization) in the period 1993–2008 are defined. The role and place of Ukraine as a subject of international trade in relation to the European integration course is outlined, more specifically – with the state's signing of the Association Agreement with the EU dated 21.03.2014. A list of intra-institutional (establishment of the International Trade Council by the Ministry of Economy of Ukraine) and international partnership (introduction of a free trade zone or FTZ under the Association Agreement with the EU dated January 1, 2016) important legal facts on the way to Ukraine becoming a subject of legal obligations in the field of international trade.

The priority orientations of Ukraine's activities on world economic markets are analyzed – in particular, in the conditions of armed aggression of the Russian Federation against Ukraine (2014–2022, full-scale invasion from 24.02.2022). A comparison of foreign trade indicators of Ukraine in 2019 was made (the state of relative economic calm that preceded COVID-19 and the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine from 2022) and data from 2023 (sources – the Ministry of Economy of Ukraine).

An overview of Ukraine's place in the global international trade system was carried out. Attention is focused on the role of international trade (IT) and foreign economic activity (FEA) in the post-war reconstruction of Ukraine. Possible structural commodity-export transformations have been studied as a factor in improving the functioning of the domestic economy in the conditions of martial law.

Key words: international legal status of the state, European integration legislation, international trade, World Trade Organization, free trade zone.